

Mainuš, František

První fáze totální mobilizace

In: Mainuš, František. *Totální nasazení : Češi na pracích v Německu 1939-1945*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 61-74

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120343>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PRVNÍ FÁZE TOTÁLNÍ MOBILIZACE

Veliké porážky na východní frontě v zimě 1941–1942 a definitivní konec bleskové války zasáhly citelně německé hospodářství. Okupační režimy obsazených zemí se musely přizpůsobovat nové situaci. V protektorátě vládl tvrdou rukou zastupující říšský protektor R. Heydrich. Jeho zásluhou se uváděla v život opatření mobilizující všechny materiální i lidské zdroje pro válku ještě dříve, než na říšském území. Ve druhé polovině ledna 1942 byla provedena hluboká reorganizace protektorátní vlády, jejímž hlavním cílem bylo usměrnění hospodářského i politického dění výlučně pro válečné zájmy říše. Největší pravomoc dostalo nově vytvořené ministerstvo hospodářství a práce. Význam nového orgánu podtrhovala skutečnost, že jeho vedoucím se stal jediný říšský Němec v protektorátní vládě, dr. Walter Bertsch.¹ Byl to schopný úředník, který vytvořil z ministerstva organizační centrum pro mobilizaci materiálních a lidských zdrojů v protektorátě. Bertschovo ministerstvo se stalo nejvyšší institucí pro rozmísťování pracovních sil uvnitř i za hranicemi protektorátu. Ministr W. Bertsch obsadil klíčová místa Němci, kteří většinou působili na úřadě říšského protektora.² Vznikem ministerstva hospodářství a práce byl doplněn okupační systém o velmi výkonný orgán, opírající se o síť pracovních úřadů a jiných okupačních i samosprávných orgánů, včetně bezpečnostních.

Nedlouho po reorganizaci protektorátní vlády došlo také ke změnám na ústředních úřadech v Berlíně. Vliv nových jmen, zvláště dr. Speera a F. Sauckela, se projevil velmi brzy i v protektorátě. Zplnomocněnci Sauckelova úřadu se rozjeli do celé obsazené Evropy a zajišťovali kontingenty pracovních sil pro říšské válečné hospodářství. V protektorátě byl Sauckelovým zástupcem jmenován župní vedoucí ve Vírtembersku, prof. ing. R. Jung. Byl znalcem českých problémů a mohl dobře plnit Sauckelovy příkazy. Čas od času jezdil Jung do Prahy na porady a od konce roku 1942, kdy se stal členem tzv. ústředního hospodářského štábu, navštěvoval ji pravidelně. Podle svědectví některých funkcionářů z ministerstva hospodářství a práce, byl Jung velmi tvrdý při vymáhání pracovních sil pro potřeby říšskoněmeckého hospodářství.³

¹ Nar. se v r. 1900 v Offenweileru a před jmenováním ministrem pracoval na úřadě říšského protektora, a to od 2. 8. 1939. Ministerstvo spravedlnosti, Mimořádný lidový soud Praha, Ls P XII 1225/48. Proces s dr. W. Bertsem.

² Vedoucím odd. A se stal dr. W. Dennler. Oddělení převzalo úkoly odd. X úřadu ŘP. Ze zrušeného protektorátního ministerstva sociální a zdravotní správy převzalo záležitosti rozmísťování pracovních sil a péče o ně. Tamtéž.

³ Tamtéž.

V roce 1942 odjížděly do Německa poprvé celé skupiny českých mužů a žen pod nejtvrdějším nátlakem. Oficiální místa přestala nazývat odjezd desetitisíců výsledkem „dobrovolného“ rozhodnutí. V tisku a rozhlase se objevovaly úvahy o přispění českého národa v boji proti židobolševickým nepřítelům na poli práce, v první řadě po boku německých kamarádů za hranicemi. Krvavá vlna teroru, rozpoutaná R. Heydrichem, znamenitě pomohla novým způsobům, jimiž byly některé skupiny českého obyvatelstva masově nasazovány na práce v rozsáhlých oblastech říše. Vládní nařízení č. 10/42 dávalo zákonný podklad tomu, aby pracovní úřady pověřovaly svobodné muže i ženy pracemi v rámci tzv. služební povinnosti. Ministerstvo hospodářství a práce již po několika dnech využití tohoto nařízení v praxi vyjádřilo spokojenost. V prvních několika tisících případech, v nichž se uplatnilo nařízení o služební povinnosti, se nevyskytly žádné podstatné těžkosti.⁴ Pracovní úřady znaly již dříve způsoby, jak donutit českého člověka k odjezdu za hranice. Nové nařízení, které v podstatě legalizovalo existující stav, dávalo pracovním úřadům mnohem širší pole působnosti, zvláště od počátku května 1942, kdy se platnost o služební povinnosti rozšiřovala na všechny práce schopné obyvatele.⁵ Některé pracovní úřady již před vydáním tohoto rozšířeného vládního nařízení posílaly do Německa v rámci služební povinnosti i ženaté muže, což bylo příčinou mnoha stížností. Od počátku května 1942 ani formální stránka nebyla překážkou k přeřazování pracovních sil z protektorátu podle potřeb Sauckelova úřadu.⁶

Ministerstvo hospodářství a práce mělo zvládnout v roce 1942 značně náročné úkoly. Již na počátku roku muselo obstarat pro říši zvýšené počty pracovních sil. Rezervy hledalo ve válečně méně důležitých podnicích a mezi zemědělským obyvatelstvem. Počítalo rovněž s využitím českých žen ve všech odvětvích. Podle názoru odborníků na ministerstvu hospodářství a práce byl stav kvalifikovaných dělníků v protektorátních podnicích vyšší asi o 30 % než tomu bylo v říši. Proto se omezilo přijímání nových zaměstnanců. Pracovní úřady dostaly příkaz zařazovat žáky vycházející z obecných a měšťanských škol do úzkoprofilových zaměstnání a v tom smyslu se upravovaly i osnovy na odborných školách. V době zemědělských sezónních prací se měla zajišťovat sklizeň i s pomocí školní mládeže, popřípadě se mohla vyhlásit pracovní povinnost pro obyvatelstvo zemědělských obcí. Těmito zásadami se řídilo ministerstvo hospodářství a práce, aby uvolnilo říši co největší počet pracovních sil bez ohrožení místní válečné výroby.⁷

Během roku 1942 předvolávaly pracovní úřady zaměstnance úřadů a institucí, textilních a jiných továren, které dosud vyráběly spotřební zboží. Před úředníky obávaných „pracáků“ přicházeli zaměstnanci obchodů i řemesel. Z nábory pracovních sil do říše se během roku 1942 vyvinul složitý, ale účinný systém, plně zapadající do celého okupačního režimu. Mezi vysokými funkcionáři okupační správy byla zakotvena domněnka, že mnoho protektorátních příslušníků, zejména mladých, není ještě v řádném pracovním poměru. Jejich představy údajně potvrzovaly plné zábavní místnosti, kavárny, kina aj. Nepřekvapují proto rozsáhlé razie ve velkých městech, při nichž se museli protektorátní příslušníci prokázat do-

⁴ SÚA, ŘP, k. 913, II-4-5464. Přípis dr. Dennlera, 12. 2. 1942.

⁵ V. Král, c. d., sv. III, str. 261. Nařízení je datováno 4. 5. 1942.

⁶ 5. 5. 1942 sdělovalo ministerstvo hospod. a práce R. Heydrichovi, že byla odstraněna chyba oberlandrátu Pardubice, odkud byli poslání do říše na základě služební povinnosti také ženatí muži. SÚA, ŘP, k. 867, II-4-5100. Praha, 5. 5. 1942.

⁷ Tamtéž, k. 885, II-4-5443. Úkoly prac. nasazení a jejich řešení.

kumenty o zaměstnání. Ty, kdož tak nemohli učinit, předaly bezpečnostní orgány pracovním úřadům k zařazení do transportů. V červenci 1942 připravili na ministerstvu hospodářství a práce rozsáhlou razii také v Praze.⁸ V mnoha menších městech probíhaly kontroly pracovních dokumentů. Pracovní úřad v Benešově provedl například kontrolu všech lidí na ulicích a hostů v restauracích, protože jeho funkcionářům se zdálo, že viděli všude příliš mnoho české mládeže.⁹ Na jaře a v létě 1942 se musel obávat téměř každý dospělý občan protektorátu, zda již nemá doma pozvánku na pracovní úřad. Bylo nebezpečné jít na procházku nebo do zábavní místnosti bez potvrzení o řádném pracovním poměru. Kontroly si všimaly v dokumentech nejen místa bydliště, ale také pracoviště. Vlna represí po atentátu na R. Heydricha ležela jako těžký kámen na české veřejnosti. Všude panovala úzkost a strach. Lidé se báli porušovat nařízení o pracovní povinnosti, protože následky neuposlechnutí byly v těchto týdnech namnoze tragické. Dospělí obyvatelé si hleděli obstarat pracovní dokumenty s potvrzením o zaměstnání, pokud je ještě neměli. Utužení kontrolního systému, k němuž došlo v létě 1942 spolu s vlnou strachu a nejistoty, pomáhaly pracovním úřadům při sestavování dalších a dalších transportů.

R. Heydrich nedlouho před svou smrtí slíbil, že z protektorátu dodá dalších 100 000 osob. Proto se pracovní úřady horečně činily, aby vysoké kvóty splnily.¹⁰ V listopadu 1942 jednal zastupující říšský protektor K. Daluge s polním maršálem Milchem o kontingentu 40 000 protektorátních dělníků pro letecký průmysl umístěný na protektorátním území. Při této příležitosti bylo zdůrazněno, že původní kvóta 100 000 osob, slíbená R. Heydrichem, nesmí být novým požadavkem nijak dotčena.¹¹

Počet odtransportovaných Čechů v roce 1942 dokazuje skutečně veliké úsilí pracovních úřadů, jimž se dařilo překračovat měsíční kvóty z předchozích let. Od počátku roku 1942 do konce dubna bylo vysláno z protektorátu 41 000 našich občanů, to znamená více než 10 000 měsíčně. V květnu 1942 se tento počet snížil na 8 133, v červnu na 6 568, v červenci díky razíím dosáhl 12 554, ale v srpnu zase poklesl na 8 639 osob.¹² V červnu 1942 požádal F. Sauckel, aby protektorát dodával měsíčně zhruba 11 000 dělníků. Pro tzv. Sauckelův program měl protektorát dodat během druhého pololetí přes 50 000 pracovních sil a do 30. dubna 1943 dalších 50 000.¹³ Do konce roku 1942 se podařilo odeslat do říše až neuvěřitelně vysoký počet našich občanů, a to 135 158. Od počátku okupace jich odejelo za hranice 326 906.¹⁴ Rok 1942 znamenal vrchol mobilizace Čechů pro potřeby říšského válečného hospodářství. Z velkých železničních stanic odjížděly přeplněné vlaky, zvláště v pozdním létě a na podzim.¹⁵

⁸ Tamtéž, k. 867, II-4-5100. Byla uzavřena část Václavského náměstí a za asistence 60 policistů od 11. do 16. hod. prohlíženy dokumenty všem přítomným osobám. Praha, 17. 7. 1942.

⁹ Tamtéž. Oberlandrát Praha, 7. 7. 1942.

¹⁰ V. Král, c. d., sv. III, str. 287.

¹¹ SÚA, RP, k. 952. Telefonát Junga o dohodě mezi zástupcem úřadu RP a ministerstva letectví, listopad 1942.

¹² V. Král, c. d., sv. III, str. 262.

¹³ SÚA, RP, k. 885, č. 5443. Zpráva o stavu pracovních sil v protektorátě z června 1942.

¹⁴ V. Král, c. d., sv. III, str. 264.

¹⁵ Podle seznamu z 2. pol. listopadu 1942 odejely tyto zvl. vlaky s českými občany: Vídeň 19. 11. a 26. 11. po 1050 osobách. Vyslaly prac. úřady Ostrava, Zlín, Brno a Jihlava. Dne 19. a 26. 11. do Vratislavi o stejné síle osob; odeslal prac. úřad Hradec Králové. Směr Linec 16. a 23. 11. po tisíci osobách, prac. úřad Č. Budějovice, Tábor a Benešov. Směr Štýrsko-Korutany 14. a 20. 11. po 550 osobách, prac. úřady Olomouc a Zlín. Směr Sudety

V roce 1942 nebyli protektorátní příslušníci určeni pouze na práce v říšském průmyslu, v železniční dopravě a jiných odvětvích národního hospodářství. Pracovní úřady je též přidělovaly různým polovojenským organizacím. Již dříve se jednotlivci dostali do organizace Todt a v roce 1942 ještě častěji, většinou z přinucení.¹⁶ Pověst organizace Todt nebyla v české veřejnosti dobrá. Vědělo se, že je vojenského charakteru a posílá své příslušníky pracovat na nebezpečná místa ve vzdálených oblastech obsazené Evropy. Některé říšskoněmecké firmy pověřené zakázkami ve východních obsazených územích mnohokrát žádaly o přidělení protektorátních pracovníků, o kvalifikované dělníky všech profesí, montéry apod. Protože Češi z bezpečnostních důvodů zásadně nebyli uvolňováni pro východní oblasti, odvolávaly se na skutečnost, že u jednotek organizace Todt, díslokovaných například na obsazeném sovětském území, byli protektorátní příslušníci. Pražské okupační úřady si však nepřály, aby se tam dostal ještě větší počet českých dělníků; ze stejných příčin odmítaly zaměstnávat v protektorátě občany z východu. Žádaly berlínské bezpečnostní orgány o podporu svého stanoviska. Té se jim skutečně dostalo.¹⁷ Velitelé organizace Todt se nedávali odradit a ne vždycky respektovali nařízení o tom, že se Češi nesmějí objevovat v územích se slovanským obyvatelstvem. Úřad generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení seznámil proto tím důrazněji prezidenty zemských pracovních úřadů v celé říši, že nesmějí připustit, aby protektorátní příslušníci byli zařazeni k organizaci Todt a odveleni na východ.¹⁸ Funkcionáři této organizace se snažili zainteresovat ke vstupu zejména mladé lidi. Využívali k tomu jejich touhy po dobrodružství, po zhlédnutí cizích zemí, jako byly norské fjordy, pobřeží Atlantického oceánu a břehy Egejského moře. Tam všude byly jednotky organizace Todt nasazeny při stavbě opevnění. Protektorátní orgány musely opětovně žádat Berlín, aby zasáhl. Dosáhly úspěchu. Velení organizace Todt vydalo směrnice, v nichž zakázalo svým podřízeným složkám získávat jakkoliv protektorátní příslušníky neúředním postupem.¹⁹

Během roku 1942 se Češi ocitli také v dalších polovojenských organizacích, zejména v Luftschutzu a v Technische Nothilfe, popřípadě jiných útvarů určených k opravám bombardováním poškozených objektů. V létě 1942 dostali vedoucí úřadů práce úkol, aby získali řemeslníky pro Technische Nothilfe v intenzivně bombardované oblasti. Šlo o pokrývače, sklenáře, zedníky, tesaře, zámečníky a další profese. K Technische Nothilfe mohly být zařazeny osoby podle nařízení o technické nouzové pomoci z 8. srpna 1942.²⁰ Seznamy byly dány k prozkoumání gestapu. Velitel TN v protektorátě (byla součástí pořádkové policie) disponoval

17. a 24. 11., celkem 1700 osob, prac. úřady Kolín, Pardubice, Praha a Brno. Směr Lipsko–Halle 20. a 21. 11. po tisíci osobách, prac. úřady Jihlava, Pardubice a Ostrava. Směr Berlín 16. a 25. 11. po tisíci osobách, prac. úřady Praha a Brno. Směr Drážďany 19. a 25. 11. po tisíci osobách, prac. úřady Kolín, Brno a Ostrava. Kromě toho odjelo několik set osob normálními osobními vlaky, zvl. do Sudet. SÚA, RP, k. 885, č. 5443. Praha, listopad 1942.

¹⁶ V dubnu 1942 odmítl J. Burián z Křivic nastoupit u organizace Todt a přesto jej pracovní úřad v Hradci Králové přinutil. StA Zámrský, Úřad práce H. Králové, pob. Dobruška, k. 16. Dobruška, 8. 4. 1942.

¹⁷ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 10. Přípis ministerstva hospod. a práce vedoucím prac. úřadů, 15. 7. 1942.

¹⁸ SÚA, RP, k. 964, II-4-5454. Berlín, 22. 7. 1942.

¹⁹ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 5. Přípis generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení. Berlín, 7. 1. 1943.

²⁰ AKPR, L 2646/42. Také Věstník zákonů a nařízení, č. 33, str. 218.

Kontrollabschnitt

Wird bei der
Grenzkontrolle
abgetrennt

Nur beim Vorhandensein dieses Abschnitts ist der Grenzübertritt aus dem Reichsgebiet erlaubt.

Der Grenzübergang ist nur unter Vorlage eines gültigen Passes (Passbuch) und eines gültigen Sichtvermerks zur Ausreise und Wiedereinreise gestattet. Der Urlaubsschein ist mitzuführen und bis zur Beendigung der Urlaubsreise sorgfältig aufzubewahren.

1ed. 4/29160

Urlaubsschein Nr. 1086830

Der/Die **Prot. ungen. Melanie Dofourova**
(Vorname) (Familienname)
aus **Prag** (Heimatland, Heimatort)
geb. am **6.6.1911**, beschäftigt als **Diamant-Poliererin**
ist vom **27.8.43** bis **7.9.43** nach **Prag**
beurlaubt.

Grund des Urlaubs: **Familieneinfahrt**
(Familieneinfahrt, Krankheitsurlaub, Heimaturlaub, besondere Anlässe usw.)

Der Urlauber wird mit Rückfahrkarte bis **Prag** abgefertigt.

Der Urlauber ist über die für die Mitnahme von Geldmitteln in deutscher und der betreffenden ausländischen Währung geltenden Bestimmungen unterrichtet worden.

Der Urlauber ist verpflichtet, nach Beendigung des Urlaubs die Arbeit in unserem Betrieb wiederaufzunehmen. Er ist in Deutschland bei der **Betriebs-** Krankenkasse - Bezirksknappschaft - in **Siemensstadt** versichert.

Gartenfeld, den **20. 1943**
SIEMENSSTADT
KABELWERKE
(Firmenstempel und Unterschrift)

Bescheinigung*) der Krankenkasse
- Bezirksknappschaft - in

Der Beurlaubung der **kranken - schwangeren - Versicherten** nach (Land)
wird **zugestimmt.**

, den **1943**
(Dienststempel) (Unterschrift der Krankenkasse oder Bezirksknappschaft)

Auf dem Schein darf nicht radiert oder verbessert werden.

*) Nur im Falle der Beurlaubung einer erkrankten oder schwangeren Arbeitskraft auszufüllen.

Wenden!

Vordringlich behandeln

Gartenfeld, den 5.2.1944

Blatt: 1

Die Deutsche Arbeitsfront

Gauverwaltung Berlin
Transportstab

Berlin SO16, Michaelkirchplatz 12

Tel.: 67 00 13, App.

Teilnehmerliste

für Heimfahrtsberechtigte (Urlauber) (Nichtzutreffendes streichen.)
~~VORNAME NACHNAME~~

Frei für DAF-Vermerk

Lfd. Nr. auf
Sammelkarte

„AR“-Zug Nr. 554/1554

am 9.2.1944

Wohnt in von Berlin
nach Mährisch-Osttau

Land Protektorat

Rückfahrt am 21.2.1944

von Mährisch-Osttau
nach Berlin

bei Vertragsentlassenen (Rückkehrern) hier nichts ausfüllen!

Betrieb (Firma) und Anschrift

Ordnungs-Nr. 37

Siemens-Schuckertwerke A.G., Kabelwerk,
Bln.-Siemensstadt, Gartenfeld

Fernsprech-Nr. 34 0011

App. 3015

1 Lfd. Nr.	2 Name	3 Vorname	4 Geburtsdatum	5 Geburtsort	6 Staatsangehörigkeit	Stand	
						L ledig	V verh.
1	Doubravova	Julie	21.5.16	Sternilow	Protokt. 2797596		1.

Übertrag der lfd. Nr. auf Blatt 9 Vom Betrieb für jede ausländische Nation (auch Reichland) gesondert, und weiter je gesondert auf eigenen Teilnehmerlisten für Heimfahrtsberechtigte (Urlauber) und Vertragsentlassene (Rückkehrer) gleich anzufertigen. Namen alphabetisch ordnen!

Teilnehmerliste besteht aus Blatt (Blättern)
mit Stück _____ Urlaubsscheinen als Anlage
mit Stück _____ Rückkehrschein

SIEMENS-SCHUCKERTWERKE
KABELWERK
GARTENFELD

Verteiler
unfähig

Potrzení pro cestu vlakem na dovolenou

těmito lidmi podle příkazů, které dostával z Berlína. Již v roce 1942 posílal skupiny příslušníků TN do velmi ohrožených oblastí.²¹ Odjely tam např. skupiny řemeslníků, kteří měli pomáhat při opravách škod způsobených bombardováním. Byli mezi nimi zejména pokrývači a sklenáři.²² V září 1943 se vrátilo z ročního nasazení padesát českých řemeslníků, kteří pracovali jako příslušníci TN při odstraňování škod v západních oblastech Německa. Vyslal je tam pracovní úřad Hradec Králové.²³ Do Technische Nothilfe byli v roce 1943 začleňováni rovněž čeští studenti a část z nich byla poslána do oblastí vystavených leteckým útokům.

Na podzim 1942 byli protektorátní příslušníci přidělováni stavebním útvarům organizace Luftschutz. V listopadu 1942 bylo 2 250 českých mužů zařazeno ke stavebním praporům, zvaným Landesbauruppen. Byli zpočátku umístěni na vojenském cvičišti Baumholder, později rozdělení do různých skupin. Druhým z výcvikových středisek těchto pracovních praporů byl Remscheid.²⁴ Pracovní prapory podléhaly Luftschutzu. Jejich příslušníci byli pod přímým velením členů policie. Lékařskou péči u pracovních praporů vykonávali Češi. V říjnu 1942 hledalo ministerstvo hospodářství a práce třicet lékařů, z nichž aspoň polovina měla mít chirurgické zkušenosti. Pro výcvikový tábor na cvičišti v Baumholderu měly pracovní úřady zajistit šest českých lékařů ve věku do 44 let. Přesvědčovat je nemusely, protože lékaři měli být posláni k pracovním praporům v rámci služebního přidělení.²⁵ Naši lékaři skutečně pracovali mezi českými příslušníky ve zmíněných pracovních praporech. Kromě toho několik desítek jich nasadily pracovní úřady na výpomoc i na jiná místa, zejména do Sudet. Útvary Luftschutzu dostávaly od podzimu 1942 posily z protektorátu. Úřady práce vybíraly pro tyto účely s oblibou absolventy i studenty vyšších tříd středních škol. Také zaměstnanci z obchodů a služeb se ocitali v seznamech příslušníků pracovních oddílů Luftschutzu. V roce 1942 byla dobudována organizace Luftschutzu také v protektorátě. Skupiny českých mužů se tam připravovaly k případnému použití doma i za hranicemi.²⁶

Z protektorátu odjížděly v roce 1942 velké skupiny železničních zaměstnanců, a to nejen ze stavebních profesí jako dosud, nýbrž i strojvedoucí, topiči, zámečníci a posunovači. Říšské pošty dostaly přiděleno několik set českých zaměstnanců pošt, kteří vyplnili prořídilé řady svých německých kolegů.²⁷

V létě se pokusily okupační úřady vypravit do Německa větší skupiny českých chlapců do učení. Pracovní úřady měly zdůrazňovat nedostatek učebních míst doma jako jediný důvod, proč měl odejít určitý počet českých chlapců mimo domov, hlavně do jihozápadního Německa. Ovšem v důvěrných směrnicích se hovořilo o jiných, rozhodujících plánech. Výběr kandidátů se měl provádět velmi pečlivě. V úvahu připadali jen rasově nejhodnotnější mladí chlapci, kteří prošli prohlídkou německých lékařů i po stránce zdravotní. Orgány gestapa a SD dávaly o rodině politické dobrozdání. Rodiče byli nakonec zváni na rozhovor o otázkách

²¹ SÚA, RP, k. 964. Praha, 3. 7. 1942.

²² SÚA, RP, k. 913, II-4-5464. Praha, 10. 8. 1942.

²³ StA Zámorsk, Úřad práce Hradec Králové, k. 41. Přípis z 16. 9. 1943.

²⁴ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 5. Zpráva ministerstva hospodářství a práce, 2. 2. 1943. K. Ptáčník, Ročník jedenadvacet, Praha 1962.

²⁵ SÚA, RP, k. 467, I-6-3021. Berlín. 1. 10. 1942.

²⁶ StA Brno, B 252, k. 108. Říšský protektor sděluje veliteli pořádkové policie v listopadu 1942, že budou poslány seznamy protektorátních příslušníků, kteří měli být odvedeni k Luftschutzu do Německa.

²⁷ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 10. Praha, 12. 8. 1942.

hospodářských a osobních, souvisejících s učebním poměrem jejich dítěte. Mladí učni se měli v říši nejen vyučit, ale především poněmčít. Zásadně byli umisťováni jednotlivě, nikdy nebyla pohromadě větší skupinka, aby se nemohli stýkat a proces poněmčení nebyl rušen.²⁸ První skupina českých učňů, která byla vyslána na podzim 1942, se nedostala vůbec do učebního poměru. Po válce tvrdil jeden z činitelů Kuratoria, že viděl před vánoce české učně oblečené do uniforem Hitlerjugend, jak v okolí Heiligenstadtu prodělávali výcvik obdobný vojenskému.²⁹ Na štěstí tato akce nedosáhla většího rozsahu. Většina českých rodičů nechtěla své děti poslat do cizího prostředí; konečně v protektorátě byl dostatek učebních míst.

Vysoké Sauckelovy požadavky plnily úřady práce jen s největším vypětím. Vedoucí funkcionáři na ministerstvu hospodářství a práce proto hledali další možnosti, jak uvolnit co nejvíce Čechů pro říši. Východiskem se stalo nasazování celých ročníků; způsob, který se dosud nikde neužíval. Byly vybírány mladé ročníky a jejich odesílání daleko od vlasti plnilo též politickou úlohu. Bylo zároveň preventivním opatřením proti potencionálně nejnebezpečnějším skupinám českého obyvatelstva. Odchodem desetitisíců mladých mužů ve věku prezenční vojenské služby se okupační režim zbavoval neradikálnějších elementů. Mladí čeští muži i dívky, rozsetí po obrovských územích říše, byli z hlediska okupačního režimu ideálně zneškodněni a mimoto jejich účast na válečné výrobě přinášela říšskému válečnému úsilí užitek.

Počátkem září 1942 navrhlo ministerstvo hospodářství a práce v Praze, jak by se daly splnit Sauckelovy požadavky. Do poloviny října měl protektorát dodat říšskému válečnému průmyslu 30 000 osob kromě menší skupiny určené pro Luftschutz. V létě 1942 plnily úřady práce jen stěží své kontingenty. Vedoucí činitelé na ministerstvu hospodářství a práce neustávali hovořit o dostatečných rezervách, neboť část obyvatelstva, zvláště mládeže, prý stále unikala řádnému zařazení do pracovního procesu. Mnozí prý předstírali pracovní poměr, vydávali se za samostatné podnikatele a fluktuaci se vyhýbali evidenci. Podle názoru odborníků z aparátu ministerstva hospodářství a práce, byla jediným východiskem hromadná mobilizace velkých celků protektorátního obyvatelstva. Navrhovali nasazení vybraných ročníků. Úřady práce by pak snadněji a rychleji podchytily příslušníky ze všech vrstev obyvatelstva. Veřejné mínění by přijímalo jednotný postup vůči všem kladně, protože by byl spravedlivější. Poněvadž mnozí příslušníci ročníků byli již zaměstnáni ve válečné výrobě, měl se zvolit osvědčený postup užívaný v Německu. Nezbytné potřebné pracovní síly byly vyjmuty z převedení za hranice. Nadto by ročníková akce zmenšila i počet zaměstnanců ve veřejné správě, který převyšoval o 40 000 osob stav z roku 1938. Z téhož ministerstva vyšel i návrh na ročníky, které měly být hromadně nasazeny: 1923 a 1924.³⁰ Uvedený plán rychle projednaly všechny rozhodující instance a našel plný souhlas. Jen původně navržené ročníky byly nahrazeny ročníky 1921 a 1922. Důvody této změny byly pravděpodobně politicko-bezpečnostního charakteru. Příslušníci obou starších ročníků představovali z hlediska případného nebezpečí větší hrozbu než jejich mladší kamarádi. Na úřadě říšského

²⁸ SÚA, RP, k. 964. Směrnice ministerstva hospodářství a práce, 25. 7. 1942.

²⁹ Ministerstvo spravedlnosti, Proces Teuner a spol. NS 10/47.

³⁰ SÚA, RP, k. 885, II-4-5443. Návrh vedoucího sekce A 1 Bertschovi, 5. 9. 1942.

protektora uvítali odchod jednadvaceti- a dvaadvacetiletých také proto, poněvadž jim krátká praxe znemožnila docílit plnou kvalifikaci. Jejich odchod tudíž nemusel přinést větší poruchy do hospodářského života.³¹ Proti ročníkové akci neměl námitky ani K. H. Frank. Vyjádřil jen pochybnosti, zda pro nové úkoly, které čekaly válečný průmysl v protektorátě, zbude dostatek pracovních sil.³²

První ročníková akce se mohla rozběhnout. Ministr W. Bertsch nařídil 16. září 1942 podřízeným složkám, s odvoláním na státního sekretáře K. H. Franka, aby průběh uskutečňování akce setřel dojem, že jde o použití celých ročníků. Česká veřejnost se neměla zbytečně znepokojovat a ani zahraniční propaganda neměla dostat podklady pro nepřátelskou činnost.³³ Okresní úřady dostaly příkaz ministerstva vnitra, aby nejpozději do 10. října vypracovaly úřadům práce seznamy příslušníků uvedených ročníků, mužů i žen. Na zvláštních kartách byly údaje o jménu, datu, narození a zaměstnání. V oddělené rubrice zapisovaly úřady práce své rozhodnutí, zda jmenovaný byl nasazen, osvobozen nebo zatím osvobozen od nasazení v Německu. Osobní karty obsahovaly jen nejnütnější údaje; ty však rozhodovaly, zda příslušník některého z obou ročníků zůstal na starém pracovišti nebo byl odeslán s nejbližším transportem i mnoho set kilometrů od domova.³⁴ Seznamy, které okresní úřady připravily do počátku října 1942, dostaly k dispozici úřady práce. Pak začal nelítostný zápas tisíců mladých lidí s úředníky pracovních úřadů o každé místo uvnitř protektorátu, zápas vedený všemi možnými způsoby. Kdo měl známosti, zastání zaměstnavatele, trochu štěstí, nebo dosáhl úlevy s pomocí úplatků, vyšel jako dočasný vítěz. Do konce října byli na úřadech práce přezkušováni příslušníci obou ročníků před komisemi, jejichž členy byli vedoucí úřadu práce nebo jeho zástupce, úřední lékař a příslušník zbrojní komise. Lékaři směli uznat jen osoby schopné žít ve společných táborech. Kdo neodpovídal zdravotním podmínkám, neměl být do říše za žádných okolností vyslán, aby se předešlo v budoucnu zbytečným nepříjemnostem. Komise mohly počítat se zaměstnanci podniků méně i více důležitých z hlediska válečných požadavků. Osoby naprosto nezbytné pro chod válečně důležitých podniků byly uvolněny a komise jim to vyznačila do jejich evidenčního listku. Úřady práce však dostávaly instrukce, aby postupovaly s největší možností a uvolňovaly příslušníky ročníků 1921 a 1922 jen po zralé úvaze. Osvobození byli pracovníci v zemědělství, pokud tam byli zaměstnáni aspoň půl roku, zaměstnanci v hornictví, odborníci z válečně důležitých továren (pokud je ovšem jejich zaměstnavatel prohlásil za nezbytné potřebné) a konečně i zaměstnanci z méně důležitých závodů, jejichž odchod by narušil provoz. Dále byli uvolňováni příslušníci drah a pošt, vládního vojska a policie. Jen ve výjimečných případech měli být osvobozeni i jedinci, jejichž odchod by byl zvláště tvrdý z osobních důvodů.³⁵

Komise, které přezkušovaly každodenně stovky příslušníků obou ročníků, dospěly po několika dnech k názoru, že nedosáhnou očekávaných výsledků. Nadměrné množství intervencí, především od zaměstnavatelů, nutilo úřady práce, aby ponechávaly vysoké procento mladých Čechů na původních pracovištích. Veliký tlak vyvíjely především válečně důležité podniky a poukazovaly na následky, které by

³¹ Tamtéž. Pozn. o nasazení uzavřených ročníků, 16. 9. 1942.

³² Tamtéž. Pozn. vedoucího skupiny A 1, 23. 9. 1942.

³³ Tamtéž. 17. 9. 1942.

³⁴ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 10. Zlín, 23. 9. 1942.

³⁵ SÚA, RP, k. 885, II-4-5443, Poznámka o roč. 1921–22 z října.

vznikly odchodem klíčových pracovníků. Vedoucí úřadů práce si stěžovali, že vedení podniků odmítala uvolňovat i ty Čechy, kteří byli určeni k odjezdu. Pracovní úřad v Kladně si stěžoval na velké továrny. Stejně týž orgán ve Zlíně poukazoval na odpor vedení Baťových závodů, odmítající uvolnit některé z 2 063 zaměstnanců z ročníků 1921 a 1922. Odchod byť i několika z uvedených pracovníků by způsobil nedozírné výpadky ve výrobě; tak odůvodňovali svůj postoj vedoucí činitelé z velkých továren.³⁶

Práci úřadů ztěžoval samozřejmě i odpor samotných příslušníků obou zmíněných ročníků proti odchodu do Německa a jejich veliké úsilí nalézt cestu, jak uniknout tomuto nebezpečí. Není proto divu, že výsledky nebyly takové, aby splnily Sauckelovy požadavky. Proto počátkem listopadu rozšířilo ministerstvo hospodářství a práce okruh, z něhož se měly vybírat pracovní síly, o ročníky 1918, 1919 a 1920. 10. listopadu 1942 připomínalo ministerstvo hospodářství a práce vedoucím pracovních úřadů, že do počátku prosince musí odvést ještě 26 400 osob, aby splnily kontingent. Do 30. dubna příštího roku měl protektorát vyslat do říše asi 73 600 osob. Proto musely pracovní úřady znovu a přísně přezkušovat příslušníky ročníků 1921 a 1922, neboť z nich zbývalo vybrat ještě asi 35 000 mladých mužů. Protože se však ukázalo, že kontingent i při veškeré rigoróznosti nebude splněn, mohly úřady práce přibírat také příslušníky dalších tří starších ročníků. Ministerstvo vnitř, podobně jako v prvním případě, dalo okresním úřadům příkaz, aby sestavily jejich seznamy. Evidenční karty se lišily jen barvami. Příslušníci ročníků 1918–1920 měli být zvaní před komise pracovních úřadů a schopní na základě výnosu ze dne 4. května 1942 přidělení služebně do Německa na dobu trvání války. Osvobození byli zase jen ti, kdo pracovali v některé z kategorií ještě chráněných před odčerpáváním pracovních sil.³⁷ Příslušníci ročníků 1918–1920 stáli před komisemi úřadu práce zhruba ve stejné situaci jako několik týdnů před tím jejich mladší kamarádi. Aby nebyli zaměstnavatelé vážně postiženi odchodem dalších pracovníků, dostávali za ně náhradu, i když neplně hodnotnou: ženy, penzisty apod. Za příslušníky předchozích dvou ročníků neposkytovaly pracovní úřady žádnou náhradu.³⁸ Ministerstvo hospodářství a práce počítalo, že většinu zmíněných tří ročníků představují zaměstnanci některých méně důležitých průmyslových odvětví, obchodu, správy, a ti, kdo dosud nebyli v řádném zaměstnaneckém poměru (příslušníci rodin samostatných podnikatelů, zejména řemeslnických mistrů apod.).³⁹

Pracovní úřady a jejich pobočky nebyly dosud zcela hotovy s rozsáhlými prohlídkami mladých mužů ročníků 1921 a 1922 a již dostaly příležitost rozšířit okruh činnosti o další desetitisíce osob. Během listopadu a prosince 1942 většina z nich dokončila první fázi a přikročila už i k přefazování mužů z ročníků 1918–1920. Hlášení shodně poukazovala na veliké zatížení všech zaměstnanců úřadů práce, kteří jen stěží zvládali obrovskou agendu. Nutno přiznat, že tyto orgány nakonec plnily i nové úkoly s úspěchem a rychle, takže okupační správa mohla být spoko-

³⁶ Tamtéž, k. 758. Hlášení úřadu práce Kladno za říjen 1942; k. 951, Hlášení úřadu práce Zlín za říjen 1942.

³⁷ Tamtéž, k. 885, č. 5443. Praha, 10. 11. 1942.

³⁸ Tamtéž. Zpráva ministerstva hospodářství a práce, poč. listopadu 1942.

³⁹ Podle předběžného plánu se počítalo, že se odčerpá z kovoprůmyslu 10 000 osob, z textilního průmyslu 500, papírenského 200, kožedělného 500, dřevařského 1000, potravinářského 2000, oděvníckého 2500, holičství 2000, stavebnictví 4000, polygrafie 500, pohostinství 1500, dopravy 1200, pom. dělníci 3000, z obchodů a správy 6000, ostatní 700. Celkem se mělo získat z uvedených 3 roč. asi 45 000 osob. Tamtéž.

jena. Ukázalo se, že všechny úřady, ať již protektorátní samosprávy či okupační, byly schopny řešit i složité úkoly. Nikde nenastaly, jak s uspokojením konstatovalo ministerstvo hospodářství a práce, vážnější chyby a zdržení. Podstatná část úkolů připadla úřadům práce. Výkonný aparát, opírající se o zkušené odborníky v centrálních orgánech, byl jednou ze silných stránek nacistického okupačního systému v protektorátě. První velké ročníkové akce byly toho dokladem.

Celkový výsledek, počet osob z ročníků 1918–1922 převedených do Německa, nebyl už zdaleka tak uspokojivý jako průběh akce po stránce jejího organizačního zajištění. Podle statistických dokladů, byť ne zcela přesných, bylo ze zmíněných ročníků posláno do říše v posledních měsících roku 1942 a v prvních měsících následujícího roku celkem 68 133 osob.⁴⁰ Původní předpoklad jednoho sta tisíc občanů zůstal tedy nesplněn.⁴¹

Českou veřejnost silně znepokojoval silící tlak na mladou generaci. Šířily se různé poplašné zvěsti. Mezi železničáři se šeptalo, že po prvních skupinách, které byly již poslány posílit provoz německých železnic, budou následovat další. Poštovní zaměstnanci byli plni úzkosti, neboť i mezi nimi si jejich němečtí nadřízení vybírali a posílali na základě služebního přidělení české „poštáky“ na německé pošty.⁴² Z Německa docházely zprávy o náletech i těžkých pracovních podmínkách, o svízlech v zásobování potravinami i dalších nepříjemnostech. Strach a úzkost před okamžikem, kdy listonoš doručí pozvánku na pracovní úřad, poznamenal život v protektorátě tak pronikavě, že jedině obavy ze zásahu gestapa byly větší. Tisnicovou atmosféru po atentátu na R. Heydricha vystřídaly ročníkové akce. Žádný režisér nemohl lépe naplánovat tyto odvody. Dochované dokumenty neprozrazují všechny podrobnosti o vyhlášení ročníkových akcí. Nezdá se však nijak přehnaná domněnka, že úředníci na ministerstvu hospodářství a práce, popřípadě na některém jiném ústředním úřadě, rozpoznali dokonale psychický stav českého obyvatelstva na sklonku léta 1942. Ležely na něm jako těžké balvany právě uplynulé týdny dosud nejkrvavějšího teroru. Byly nesmazatelnou vzpomínkou a současně i děsivou skutečností. Ani zprávy ze zahraničí, z front, z nichž by mohl český člověk čerpat posilu, nebyly potěšující. Německé armády byly na Kavkaze, bojovaly se ve Stalingradě a západní spojenci též nedosahovali úspěchů. Ovzduší teroru a znepokojující zprávy z front byly pomocníky pracovních úřadů. V protektorátním tisku i v rozhlase se překonávali autoři aktivistických článků a relací v líčení čestného úkolu, jehož se dostalo českému národu tím, že jeho příslušníci se mohli zúčastnit po boku německých kamarádů a občanů jiných evropských zemí boje za světlejší budoucnost svého národa a Evropy. Nasazení mladých českých mužů do Německa se začalo nazývat velkou příležitostí české mládeže.⁴³ Redaktor Kříž si zase v pražském rozhlase 3. listopadu 1942 pochvaloval, jak se Němcům podařilo, díky ročníkové akci, odstranit kavárenské povaleče a mládež bez řádného zaměstnání.⁴⁴

Pokus Křížův ličit příslušníky ročníků 1918–1922 jako zaháleče, byl součástí větší kampaně, mající ovlivnit českou veřejnost. Článek v tomto smyslu přinesly

⁴⁰ Ministerstvo spravedlnosti, Mimořádný lidový soud, Ls XII 1225/48. Proces s W. Bertschem.

⁴¹ SÚA, RP, k. 885, č. 5443. Praha, 12. 11. 1942. Z roč. 1921–22 mělo být odvedeno asi 55.000, z roč. 1918–20 okolo 45.000 osob.

⁴² Tamtéž, k. 276. Situační zpráva za březen 1942.

⁴³ Archiv ÚRO, NOÚZ, Studentské hnutí v emigraci. Neuspořádáno. Českoslovák IV, č. 49, 4. 12. 1942.

⁴⁴ Tamtéž. Mladé Československo 1942, č. 32, 12. 12. 1942.

1. listopadu například Lidové noviny.⁴⁵ Ve skutečnosti byli v roce 1942 práce schopní protektorátní příslušníci, až na malé výjimky, zaměstnaní. Pochopitelně ne všichni tam, kde by je rád viděl pracovní úřad. Odpovědí na pokusy očernit českou mládež byly protesty docházející jak redakcím novin, tak i politickým představitelům.⁴⁶ Masové deportace mladých Čechů využívala velmi intenzivně zahraniční propaganda. V moskevském rozhlasu vystoupil proti mobilizaci několika ročníků K. Gottwald. Řekl, že je nutno, „aby se i v Čechách a na Moravě celý národ jako jeden muž postavil proti odvlékání svých synů a dcer do Německa. Ti, jichž se mobilizace týká, se nedostaví k odvodům a prohlídkám a nebudou dbát žádných úředních výzev. . . Čeští úředníci, četníci a policisté se nesmíjí propůjčit k tomu, aby dělali Němcům náhončí a pomáhali jim při mobilizaci českých lidí. A pro mladé české hochy a děvčata, jimž hrozí mobilizace, platí příkaz, aby hledali a našli cestu k partyzánským oddílům“.⁴⁷ Mnohé z podobných výzev byly pro podmínky v protektorátě neupotřebitelné, ale v zahraničí neměli a nemohli mít o tom správnou představu. Také česky psané noviny na západě seznamovaly s novým úderem proti českému národu, proti mládeži. Byly odhaleny i pravé příčiny, proč byly vybrány právě ročníky mládeže. Časopis Mladé Československo správně hodnotil ročníkovou akci jako oslabení mládeže, která byla nejnebezpečnějším elementem pro okupanty a na níž spočívala váha podzemního boje.⁴⁸

Mezi českým obyvatelstvem zesílily ústně šířené výzvy k všemožnému odporu proti odvlékání mladých lidí do Německa. Ilegální tisk, noviny i letáky věnovaly zvýšenou pozornost všem akcím okupantů, v jejichž průběhu byly desetitisíce českých lidí poslány daleko od vlasti. V únoru 1942 v ilegálních Dělnických novinách byla výzva proti pracovní mobilizaci do říše.⁴⁹ V březnu byly zachyceny v Praze několikrát letáky. V jednom z nich, s názvem „Hladoví nepracujeme“, se autoři obraceli k české veřejnosti, aby mařila snahy okupantů a bránila jim odvážet české občany do Německa.⁵⁰ V komunistickém letáku, zachyceném v březnu 1942 gestapem v Praze a nazvaném „Všem občanům Československa v Čechách a na Moravě“, je mimo jiné i výzva . . . „aby žádný český dělník, sedlák, zaměstnanec se nenechal pñinutit k cestě do Německa. Národní revoluční výbory mají povinnost pomoci každému, a to všemi prostředky, komu hrozilo odeslání mimo protektorát“.⁵¹

Mezi Čechy sílil odpor proti odjezdu do říše. Tehdy se snad již nenašel člověk zdravého rozumu, jenž by dobrovolně chtěl odejít pracovat na říšské území. Naopak, všichni ohrožení hledali zaufale cesty, jak se vyhnout nasazení, nebo je aspoň oddálit. Střetávala se tvrdá a neúprosná okupační moc s jedinci, majícími ke své obraně pouze ty skulinky k úniku, které zůstaly v poměrně precizně vybudované organizační síti okupačního aparátu. Ve střetnutích s pracovními úřady nevycházel český člověk zpravidla jako vítěz. Avšak ani sebelepší organizace nedokázala uzavřít všechny příležitosti k úniku tak, aby úlovek byl plně uspokojivý. Případy neuposlechnutí předvolání předávaly v roce 1942 pracovní úřady policejním orgánům. Jen ten, kdo měl bezpečný úkryt aspoň na přechodnou dobu, dovolil

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ SÚA, ŘP, k. 950. Např. dopis J. Vlacha z V. Meziříčí ze 4. 11. 1942.

⁴⁷ V. Král, c. d., sv. III, str. 272.

⁴⁸ Archiv ÚRO, NOUZ, Mladé Československo 1942, č. 32, 12. 12. 1942.

⁴⁹ V. Král, c. d., sv. III, str. 272.

⁵⁰ IML Berlín, RSHA, Abt. 4, sign. 3/184. Situační zpráva z 29. 4. 1942.

⁵¹ Tamtéž. Hlášení o státně politických událostech č. 9, 20. 3. 1942.

si ignorovat výzvu. Žít delší dobu bez řádných dokumentů, zejména v menších obcích a městech, bylo v měsících vrcholného teroru v létě 1942 téměř vyloučeno. Také ukryvání takového člověka bylo spojeno s velkým rizikem. Pracovní úřady měly tudíž značnou jistotu, že drtivá většina pozvaných se dostaví. Ročníkové akce přivedly na pracovní úřady celé skupiny mladých lidí. Z vesnic přijížděli na vozech v čele se starosty obdobně, jako kdysi jezdili k vojenským odvodům. Mnohde se skutečně domnívali, že jde o odvody do armády, protože se šířily zprávy, že mladí Češi budou zařazeni do vojenských oddílů a poslání na frontu. Skupiny mladých českých mužů doprovázely i dechovky, které jim na jejich cestě k pracovním úřadům vyhrávaly. To však vzbuzovalo přílišnou pozornost široké veřejnosti, o níž okupační činitelé příliš nestáli.⁵² Příslušníci ročníků 1918–1922 neměli žádné iluze o tom, co je čeká. Zcela veřejně mezi sebou hovořili, že jsou další obětí německých barbarů, kteří nejdříve zničili Židy, a nyní přicházejí na řadu Češi. Málokdo z nich věřil německému ujišťování, že budou poslání na práci. Spíše u nich nalezly víru pověsti o tom, že jejich konečným cílem bude Norsko nebo Afrika.⁵³

V roce 1942 se nevyhnul Německu ten, kdo ignoroval pozvánky pracovních úřadů, ale kdo hledal jiné cesty k úniku. V tomto směru mohli pomoci někteří funkcionáři samosprávných orgánů, zejména na vesnicích a malých městech. I když bylo zemědělství ještě ušetřeno nelítostného odběru pracovních sil, přece se pracovní úřady pokoušely uchvátit nadbytečné osoby a povolávaly v ročníkové akci zejména čeleď a rodinné příslušníky z menších hospodářství. Záviselo na vyjádření místních orgánů, zda označily ohrožené jedince za klíčové a nezbytné pracovní síly a uchránily je aspoň na přechodnou dobu. Velkou roli hrály rozličné formy podplácení směrodatných činitelů. Nejpůsobivějším platidlem byly potraviny. Vidina masa, sádla, drůbeže a mouky ovlivnila i vysoké nacistické funkcionáře. Ochotně a bez vnitřních výčitek zařadili nejednoho českého člověka mezi dočasně či trvale osvobozené od povinnosti odejet do Německa. České veřejnosti nezůstalo utajeno, že za určité množství potravin lze dosáhnouti mnohých úlev a v průběhu ročníkových akcí se počet intervencí podložných hodnotnými balíky potravin utěšeně rozrůstal. Ve výhodě byli pochopitelně ti, kteří měli co nabídnout a věděli, na koho se obrátit, aby se intervence neminula účinkem. Někdy stačilo obstarat si potvrzení o závaznosti svého dosavadního zaměstnání. Jiný hledal přímluvu u vlivných německých funkcionářů, aby s jejich pomocí dokázal, že jeho pobyt v protektorátě je důležitější než práce v říšských továrnách. Jen ten, kdo měl dobré styky, dovedl v pravý čas a na pravém místě nabídnout nutné „výkupné“, byl ponechán na starém místě, v nejhorším případě byl přeřazen na důležitější pracoviště v protektorátě. Na tuto spleť intervencí dopláceli ti mladí lidé, kteří neměli ani styky ani možnosti darovat vzácné potraviny.

Nelze se však domnívat, že pracovní úřady a okupační instituce byly prolezlé korupcí a jejich němečtí zaměstnanci byli ochotni porušovat povinnosti za kousek masa nebo sádla. Většina z nich plnila pečlivě svěřené úkoly. Považovali svou činnost za stejně důležitou jako výkon služby kdekoliv na frontě. Proto ne všichni a ne vždy byli ochotni potlačit pocit odpovědnosti a vynechat za úplatek některého Čecha ze seznamu pro nejbližší transport. Pokud tak učinili, pak na jeho místo zařadili jinou osobu, neboť stanovený počet odvedených pracovních sil musel

⁵² SÚA, RP, k. 758. Zpráva pracovního úřadu Brno za listopad 1942. S hudbou přišli např. chlapci ze Slavkova.

⁵³ Tamtéž.

být splněn. Pravda, i nejrigoróznější úředníci a fanatičtí stoupcenci režimu byli nakonec pouhými lidmi s nejběžnějšími denními starostmi. Měli rodiny a podmínky zásobování se rapidně horšily, a tak není divu, že se stávali přístupnější k úplatkům. Vrcholné okupační úřady si mnohokrát stěžovaly, že to byli v prvé řadě Němci, kteří intervenovali v nesčetných případech za příslušníky nasazovaných ročníků. Všichni prý byli Čechy podplaceni potravinami, drůbeží a jinými službami. Ani nejtvrdí nacisté někdy neodolali, čas od času podlehli a prokázali svému českému chráněnci službu, ovšem za tučnou protihodnotu.⁵⁴

Dnes se můžeme dívat na tyto zoufalé pokusy našich lidí vyhnout se transportu jako na jev vedený ne vždy nejčistšími způsoby. Nebylo žádným tajemstvím, že za každého, komu se podařilo uniknout pracovním úřadům, bude poslán někdo jiný. Na mnohé úřady docházely desítky dopisů, hlavně anonymních, které kritizovaly nespravedlivý postup. Někteří zdraví dosáhli díky úplatkům odkladu, kdežto druzí, zcela jasně sociální případy, nebo nemocní, museli opustit rodiny, zaměstnání a odejet.⁵⁵ Pisatelé ukazovali oprávněně, že majetní uchránili své syny snadněji před nasazením a děti chudých byly poslány do Německa, ačkoli často musely živit své sourozence a rodiče.⁵⁶

Lidské povahy jsou různé a takové zůstaly pochopitelně i v době okupace. Vyskytovaly se případy pomstychtivosti, osobní zášti, morálního rozkladu na jedné straně, a naopak příklady nezištné pomoci až do sebeobětování. Okupačním orgánům docházela upozornění, že se při výběru osob pro říši sledovali na mnoha místech protiněmecké tendence. Obecní představitelé například přednostně navrhovali k odjezdu takové občany, kteří byli známi kladným postojem k okupantům. Úřad říšského protektora vydal proto nařízení, aby pracovní úřady pečlivě prošetřovaly návrhy obecních úřadů; čeští starostové navrhovali často k odeslání do Německa syny těch sedláků, kteří měli kladný poměr k novému zřízení.⁵⁷ Někde zase vedení závodů či obcí doporučila pracovnímu úřadu osoby, jichž se chtěla zbavit, protože se jim staly z různých důvodů nepohodlnými. Strach z reichu byl všeobecný a mnozí zaměstnavatelé ho zneužívali.⁵⁸ Při velkých ročníkových akcích se mohly vybijet neomezeně lidské vášně, a tak nejeden mladý český člověk se dostal do říše ještě dříve, než na něho měla přijít řada.

Mezi českými zaměstnanci na pracovních úřadech byli velmi obětaví lidé, kteří v mezích svých možností se snažili aspoň zmírnit některé tvrdosti. Byli však stále kontrolováni nadřizenými německými úředníky. Mohli prospět svým krajanům jen se značným rizikem a ve velmi omezené míře. Jejich němečtí kolegové sledovali téměř každé slovo. Jako jeden z dokladů může sloužit případ z Havlíčkova Brodu. V únoru 1942 došlo ministerstvu hospodářství a práce udání dvou německých zaměstnankyň pracovního úřadu na českou spolupracovnici Šimkovou, která ne-

⁵⁴ Tamtéž. Pracovní úřad Jihlava, listopad 1942.

⁵⁵ Např. anonymní dopis prac. úřadu v Dobrušce z 3. 9. 1942 uváděl, že do říše museli odejít osmnáctiletí chlápci a vraceli se zpět vyhublí a nemocní, kdežto zdraví a silní muži zůstávali doma. StA Zámorsk, Úřad práce H. Králové, pob. Dobruška, k. 16.

⁵⁶ Dopis J. V. z V. Meziříčí uváděl, že byl odeslán syn chudé vdovy, zdravotně slabý, kdežto synové zámožného obchodníka, továrního ředitele a majitele pivovaru zůstali doma. SÚA, RP, k. 950, II-4-5552. Pod. případů bylo by možné uvést velké množství.

⁵⁷ Tamtéž, k. 913, II-4-5464. Důvěrný dopis oberlandrátům. Případ z Německé Lhoty.

⁵⁸ Tamtéž. Vyhrůžky jednoho podniku v Táboře, že odešle do Sudet každého, kdo bude jakkoli nepohodlný.

skrývala nesouhlas s posláním českých žen do říše. Celý případ byl pečlivě vyšetřován.⁵⁹

Také čeští lékaři, kteří se účastnili prohlídek, byli pod stálým a přísným dohledem německých kolegů a museli proto bedlivě vážit každý případ pomoci. Lékařské dobrozdání nebo lékařský nález vystavovali vždy s vědomím, že bude přezkušován německými odborníky. Při veškeré kontrole přesto pomohli nejednomu českému příslušníkovi, a to nejen při úředních prohlídkách, ale také v ordinacích. Desítky mladých mužů se vyhýbaly prohlídce na pracovním úřadě tak, že se hlásili jako vážně nemocní. Někteří leželi v nemocnicích a podrobili se operacím slepého střeva. Na okupačních úřadech neseděli však žádní hlupáci, naopak vyvozovali důsledky všude tam, kde došlo k podezřelejšímu výskytu „epidemie“ zánětu slepého střeva u osob, o něž měl pracovní úřad zájem. Objevily se také případy sebezmrzačení.⁶⁰ Český lékař musel vynaložit nemálo odvahy a rozvahy, chtěl-li účinně pomoci. Desítky zachráněných před strastiplným životem v Německu jsou důkazem, že se lékaři nezalekli ani kontrol ani vážných trestních postihů.⁶¹ Jen některé vážné choroby byly důvodem pro osvobození z odjezdu. Pracovní úřad učinil do evidenčního lístku těchto osob záznam o dočasné nebo trvalé neschopnosti pro nasazení mimo hranice protektorátu. Takové choroby byly v roce 1942/43 TBC, těžké katary, organické srdeční vady, žaludeční a dvanácterníkové vředy, chronické ledvinové choroby, vady očí nad deset dioptrií, velká nedoslýchavost, chronické nervové choroby, pohlavní choroby apod.⁶²

Příprava transportů mladých Čechů z ročníkové akce se prováděla odlišně než dosud. Aby se výpadky omezily, krátila se doba mezi pozváním na pracovní úřad, zařazením do transportu a odjezdem na minimum. Někdy zbývalo odjíždějícím na přípravu opravdu jen několik málo hodin. František Šena vzpomíná, že byl na pracovním úřadě v pátek a v neděli odjížděl.⁶³ Ne všichni se zpravidla dostavili k odjezdu. Někdy chybělo v transportu jen několik jedinců, jindy však i několik desítek. Například 18. prosince 1942 se nedostavilo k transportu v Jihlavě šedesát osob; proto byly ihned vyzooměny četnické stanice, aby chybějící zajistily. Dva mladí muži byli za to odsouzeni k pokutě 2 000 korun, další dva zatkl gestapo a věznilo až do odjezdu příštího transportu. Ostatní se vykázali dostatečně spolehlivým potvrzením o nemoci nebo leželi v nemocnicích; jinak by taktéž neušli potrestání.⁶⁴

Na nástupiště přicházeli s odjíždějícími také příbuzní a známí. Zodpovědní funkcionáři úřadů práce ani bezpečnostní složky nebyli příliš nadšeni, jestliže se na velkých železničních stanicích shromažďovaly stovky lidí, ale nikdy nezakázali takovéto loučení. Sledovali však náladu odjíždějících i doprovázejících. Agenti bezpečnostních složek i zaměstnanci úřadů práce si zvláště všimli velkých transportů s příslušníky ročníků 1918–1922 z obavy, aby nedošlo při nich k demonstracím a k jakémukoli narušení pořádku. Všude se ozýval pláč a hlasy proklínající okupanty. Vlna rozhořčení vrcholila otevřeně ve chvíli odjezdu každého transportu.

⁵⁹ Tamtéž. Pozn. z 13. 2. 1942.

⁶⁰ Tamtéž, k. 758, II-4-5464. Úřad práce v Jihlavě, listopad 1942.

⁶¹ Vzpomínka MUDr. K. Jiřiny, který zařazoval Čechy na sérovou stanici v Načeradci, aby je zachránil před odjezdem do říše.

⁶² OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 6. Ministerstvo hospodářství a práce všem vedoucím pracovních úřadů, 14. 9. 1943.

⁶³ Vzpomínky.

⁶⁴ SÚA, RP, k. 758. Úřad práce Jihlava, prosinec 1942.

Na odjezd před vánočními svátky 1942 vzpomíná Jaroslav Novotný. Na nádraží, z něhož odjížděl do Českých Budějovic, konal službu protektorátní četník a sledoval, zda celá skupina nastoupila do vlaku. Po příjezdu do Českých Budějovic se přidružil k velkému transportu, jenž měl cílovou stanicí Steyr. Před odjezdem se na nádraží shromáždily stovky příbuzných, kteří přišli stisknout svým milým ruku a zamávat. Za velkého pláče, za zpěvu českých písní a volání „Nazdar“ se dal vlak do pohybu.⁶⁵ K vlakům se přicházeli loučit i cizí čeští občané, aby tak dokázali účast a sympatie s odjíždějícími.⁶⁶ Tradiční zvuky dechovek přehlušily poslední slova na rozloučenou. Na opuštěných nádražích zůstali jen nejbližší, ženy, matky, známí a zvolna se rozcházeli. Zatím ve vagónech dozníval zpěv a volání na rozloučenou. Někteří mladí čeští chlapci si dodávali odvalu pro tyto poslední okamžiky alkoholem. Opojení jim mělo ulehčit chvíle loučení.

Bezpečnostní orgány chápaly pohnutky úřadů práce, proč vypravovaly transporty s příslušníky ročníků 1918–1922 tak rychle; nejevily však žádné nadšení, protože předpokládaly, že by se mohly dostat do říše osoby, o něž měly zájem. Mezi protektorátními příslušníky byli v roce 1942/1943 takoví, kteří hledali jakýkoliv únik z dohledu gestapa. Úřad SD v Praze se oprávněně obával, aby na důležitá pracoviště v říši nepřišli zkušení členové cizích výzvědných služeb.⁶⁷ Proto každý transport měly před odjezdem přezkoušet orgány policie a četnictva. Pokud by tam byl zjištěn někdo, kdo tam podle seznamů nepatřil, měl být neprodleně předán gestapu.⁶⁸ Od 1. ledna 1943 přezkušovaly transporty protektorátní kriminální orgány, aby z nich vyloučily nežádoucí živly.⁶⁹

⁶⁵ Vzpomínky.

⁶⁶ SÚA, ŘP, k. 758. Zpráva pracovního úřadu v Brně, listopad 1942.

⁶⁷ Tamtéž, k. 913, II-4-5464. Praha, 24. 2. 1942.

⁶⁸ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 10. Praha, 27. 8. 1942.

⁶⁹ Tamtéž, k. 5. Přípis velitele neuniformované protektorátní policie. Praha, 17. 12. 1942.